

Dört Duvar Arasında Hapsolan Grafiti

Şeyma Nur EVGİN*

Öz

Giriş ve Çalışmanın Amacı: Çalışmanın amacı grafitinin günümüzde dönüşüm geçirmesine sebep olan etkenleri gün yüzüne çıkararak, sergi mekânlarında görülmesinin grafiti kültürüne etkilerini ortaya koymaktır.

Kavramsal/Kuramsal Çerçeve: Grafiti dünyada bir başkaldırı ve ben de varım demek için ortaya çıkmıştır. İlk çıktığı yıllarda vandal bir eylem olarak görülen grafiti, günümüzde popülerlik kazanması ile birlikte sanat olarak görülmeye başlanmıştır. Grafiti sanat olarak kabul gördükten sonra, grafiti sanatçıları müze ve galeri gibi sergi yerlerine de çalışmalar yapmaya başlamıştır. Grafitinin asıl amacı düşünüldüğünde bu durum bir tartışma konusudur. Grafitinin galeri ya da müzelerde sergilenmesi grafitiye aykırı bir durum ise, o halde grafiti sanatçıları popüler olmak uğruna grafiti kültürünü değişime yönlendirmiştir denebilir. Çalışmanın önemi grafiti kültürünün nasıl bir dönüşüm içerisinde olduğunu görür kılmaktadır.

Yöntem: Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yöntemine yer verilmiştir. Bu bağlamda elde edilen veriler konuya göre yorumlanmıştır. Grafiti sanatının değişimi incelenmiş ve bu değişim sonucunda oluşan unsurlara değinilmiştir. Çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde grafiti ve sokak sanatından bahsedilmiş, üçüncü bölümünde ise grafiti ve sokak sanatının popülerleşmesi ile birlikte galeri ve müzelerde yer alması incelenmiştir.

Bulgular: Grafiti temelinde vandal bir eylemdir. Bunun sebebi sanat için değil daha çok bir isyan biçimi olarak yapıldığından dolayı ve izinsiz bir şekilde yapılarak mekânın görüntüsünü değişmesinden kaynaklıdır. Bundan dolayı ilk yapılmaya başladığı yıllarda sanat olup olmadığı bir tartışma söz konusudur. Gelişen dünyada her şey gibi grafiti de değişim geçirmiştir. Günümüzde artık sanat olarak görülen grafiti insanlar tarafından kabul görmektedir. Bunun sonucunda grafiti yazarları galeri ve müze gibi sergi mekânlarına yönelmişlerdir.

Sonuç: Grafiti kültürünün geçirdiği değişimler göz önüne alındığında galeri ve müzelerde grafiti yazarlarını görmek olağan bir durumdur. Fakat galeri ve müze gibi mekânlarda bulunan grafiti yazarlarının

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 09.11.2021 **Kabul/Accepted:** 24.01.2022

* Yüksek Lisans Öğr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Görsel Sanatlar Tezli Yüksek Lisans Programı, İstanbul, Türkiye, E-posta: seymaevgin@stu.aydin.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8324-9132>

çalışmalarına graffiti demek yerine farklı bir kategoriye ayırmak mümkündür. Bunun sebebi, temeli gereği grafitinin sokaklarda bulunmasının daha doğru bir yaklaşım olmasından kaynaklıdır.

Anahtar Kelimeler: Graffiti, Sokak sanatı, Müze, Galeri, Sanat.

Graffiti Trapped between Four Walls

Abstract

Introduction and Purpose of Study: The aim of the study is to reveal the factors that cause graffiti to transform today and to reveal the effects of its being seen in exhibition spaces on graffiti culture.

Conceptual/Theoretical Framework: Graffiti has emerged in the world to say that it is a rebellion and I exist. Graffiti, which was seen as a vandal act in its first years, has started to be seen as an art with its popularity today. After graffiti was accepted as art, graffiti artists started to work in exhibition places such as museums and galleries. Considering the original purpose of graffiti, this is a matter of debate. If exhibiting graffiti in galleries or museums is contrary to graffiti, then it can be said that graffiti artists have directed graffiti culture to change for the sake of being popular. The importance of the work makes it visible how the graffiti culture is in a transformation.

Method: In the study, descriptive analysis method, one of the qualitative research methods, was used. The data obtained in this context were interpreted according to the subject. The change of graffiti art has been examined and the elements formed as a result of this change have been mentioned. In the first and second parts of the study, graffiti and street art were mentioned, and in the third part, the popularization of graffiti and street art and its place in galleries and museums were examined.

Results: Graffiti is basically a vandal act. The reason for this is that it is not made for art, but rather as a form of rebellion and it is done without permission, it changes the appearance of the place. For this reason, there is a debate whether it was art or not in the years when it was first made. Like everything else in the developing world, graffiti has also changed. Graffiti, which is now seen as art, is accepted by people today. As a result, graffiti writers turned to exhibition spaces such as galleries and museums.

Conclusion: Considering the changes that the graffiti culture has undergone, it is normal to see graffiti writers in galleries and museums. However, it is possible to divide the works of graffiti writers in places such as galleries and museums into a different category instead of graffiti. The reason for this is due to the fact that it is a more correct approach to have graffiti on the streets.

Keywords: Graffiti, Street art, Museum, Gallery, Art.

1.Giriş

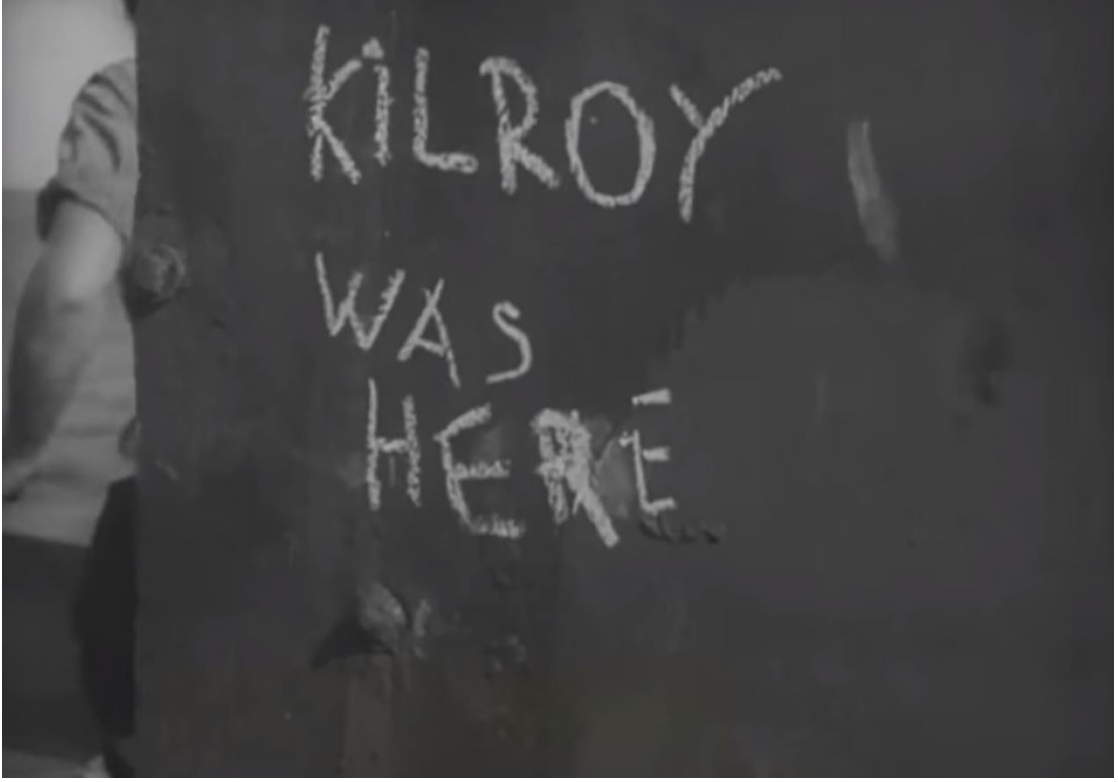
Görsel iletişim, insanların eskiden beri kullandığı bir iletişim biçimidir. Graffiti ve sokak sanatı da bir görsel iletişim yöntemidir. Geçmişte bunun ilk örneklerine mağara resimlerinde rastlanmaktadır (Bağış, 2019, s.1288). Daha sonra dünya geliştikçe graffiti de gelişmiştir. Graffiti

yazarı takma bir isim ile duvar, kepenk, metro, tren gibi mekânlara grafiti yapmaktadır. Grafiti ortamında bu takma isimle tanınan kişi aslında diğer grafiti yazarları ile iletişim kurmaktadır. Grafiti yapan kişi boyayacağı alanın yasal olup olmamasına aldırmaz. Bu durum aslında grafitinin temelinde vardır. Bundan kaynaklı olarak grafiti aslında 'illegal' bir eylemdir. Zamanla grafitinin popülerleşmesi ile grafiti sanatçıları, grafiti yapmayan kişiler tarafından da tanınmak istemiş ve 'legal' grafiti yapmaya başlamışlardır. İnsanların grafitiye ilgi duyması sayesinde grafiti legalleşmiş, grafiti yazarlarına ve sokak sanatçılarına sosyal medyada çok fazla rastlanmaya başlanmıştır. Legal grafitinin yapılması, grafiti dünyasında bir tartışma konusu olmuştur. Grafitinin popüler hale gelmesi galeri ve müzelerin dikkatini çekmiştir. Grafiti bir zamanlar suç olarak görülse de artık sanat olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Grafiti yazarları ve sokak sanatçıları hem ekstra gelir sağlamak istemiş hem de ünlü olma istekleri artmıştır. Eskiden sisteme karşı duran grafiti yazarları kamusal alanın dışına çıkıp, galeri ve müzelerde eserlerini sergilemeye başlamış ve sisteme ayak uydurmaya başlamışlardır. Bu durumda sistem grafiti yazarlarını ve sokak sanatçılarını ehillemişdir. Peki grafiti ve sokak sanatçıları sisteme uyum sağladığında grafiti ve sokak sanatı yapıyor denilebilir mi? Müze ve galeriler halk ile eser arasında mesafe koymaktadır, grafiti ve sokak sanatı ise tam tersine halkla bir bütündür. Müze ve galerilerde mekân ön plandadır, eserin sanat olarak kabul görmesi mekâna bağlıdır. Grafiti ve sokak sanatında ise önemli olan ne kadar çok izleyiciye ulaştığıdır. Buradan yola çıkıldığında galeri ve müzelerin, grafiti ve sokak sanatına katkısı nedir? Çalışmada grafitinin popülerleşmesi ile grafitinin ne gibi değişimlerden geçtiği ve grafiti sanatçılarının günümüzde galeri ve müze gibi sergi yerlerinde adını duyurmak istemelerinin ne derece doğru olduğu araştırılmıştır.

2.Grafiti Sanatının Oluşumu

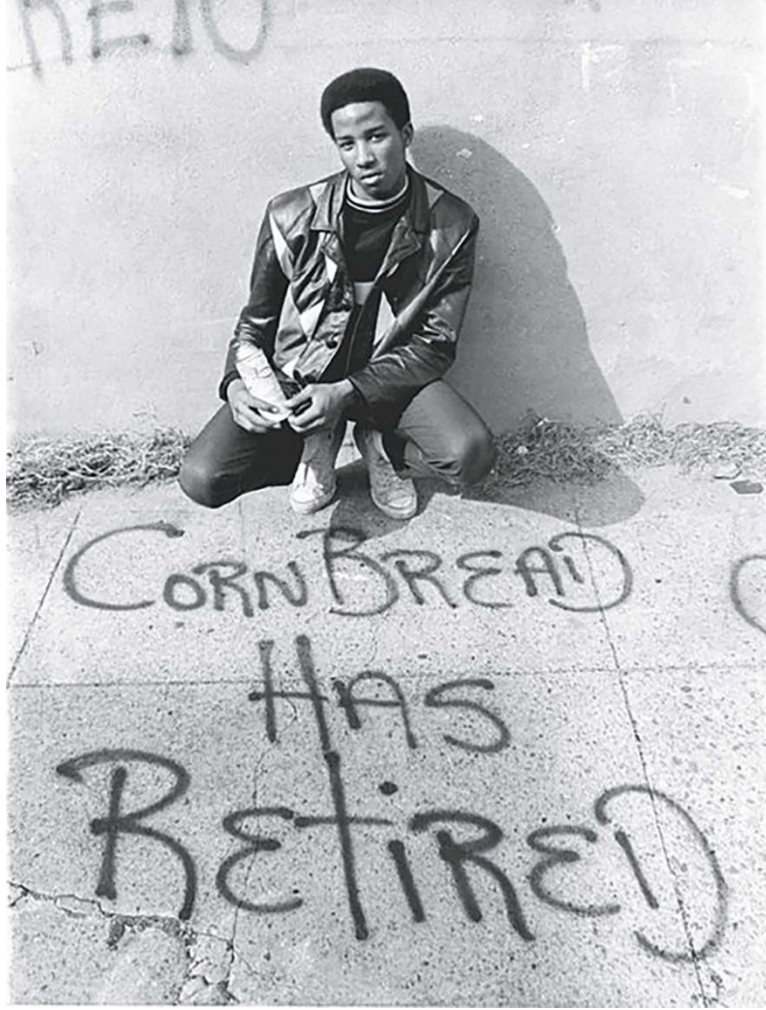
Grafiti insanların 'ben de varım' diyerek sesini duyurma biçimlerimden biridir. Özellikle toplum tarafından umursanmayan ve görülmeyen insanlar, topluma kendi varlıklarını gösterebilmek için bu yöntemle başvurmuşlardır. Üzüm Tan (2010) şöyle der:

Grafiti, New York'ta alt gelir grubundaki insanlar arasında (Siyahlar, Hispanikler, Porto Rikolular vb.) işsizliğin ve özellikle de getto bölgelerinde yoksulluğun yüksek olduğu bölgelerde ortaya çıkmıştır. Grafiti, toplumdaki dışlanmış ve şehrin merkezindeki kaynaklara ulaşamayan bu alt gelir düzeyindeki gençlerin bir çeşit çığılığı olarak görülebilir (Üzüm Tan, 2010, s.64).

Resim 1. Kilroy Was Here, II. Dünya Savaşı.

Modern grafitinin ilk kimin tarafında yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, bazı kaynaklar II. Dünya Savaşı zamanında duvara yazılan "Kilroy was here / Kilroy buradaydı" yazısını ilk örnek olarak kabul ederken bazı kaynaklar ise grafitinin ilk örneklerini Amerika'nın Philadelphia şehrinde yaşayan 'Cornbread' ve 'Cool Earl' takma isimli yazarların şehrin her yerine isimleri yazmalarıyla oluşturduğu söylenebilir (Gökova, 2020, s.98; Ehrlich, 2006).

Resim 2. Cornbread.

1960'ların sonlarında, Yunan asıllı bir postacı gittiği her yere Taki 183 ismini yazmaya başlamıştır. Taki bu kişinin takma ismi, 183 ise caddesinin numarasıdır. Taki 183 daha sonra, 1971 yılında The New York Times'da makale konusu olmuştur. Bunu gören gençler Taki 183 gibi ünlü olmak istemiş ve her yere imzalarını atmaya başlamışlardır (Kennedy, 2011). Üzüm Tan (2010) şöyle der:

Bu ünlü olma isteği gençler arasında rekabeti doğurmuş ve farklı kendine özgü stiller geliştirmişlerdir. İki renkli, kalın büyük harflerin sadece içinin boyanmasıyla

oluşan, basit olması nedeniyle hızlıca ve çokça yapılabilen 'throw up' stiline yanı sıra, harflerin iç içe girdiği, okunması zor ve oldukça karmaşık olan 'wild style' adı verilen tarzda grafitiler de ortaya çıkmıştır (Üzüm Tan, 2010, s. 22).

Resim 3. Taki 183.

Türkiye'de ilk grafiti kesin olarak bilinmemekle birlikte birçok kaynağa göre; Turbo adlı grafiti sanatçısıdır (Üzüm Tan, 2010, s.56). Turbo 80'lerde topladığı plakların üzerinde grafitiler görmüş ve hoşuna gittiği için ne olduğunu bilmediği halde gördüğü grafitileri kağıda çizmeye başlamıştır. Daha sonra 'Beat Street' adlı filmi izlediğinde grafitinin ne olduğunu öğrenmiş ve 1984 yılında grafiti yapmaya başlamıştır (Üzüm Tan, 2010, s.57).

Sokak sanatında grafiti ile benzerlikler olsa da bazı farklılıkları vardır. Grafiti bir mesaj verme kaygısı taşımaz fakat sokak sanatında bir mesaj vardır. Grafitide sprej boya ve marker kalemler kullanılırken sokak sanatında malzeme daha çeşitlidir. Sokak sanatçıları sprej, boya tabancası, stencil, sticker, badana boyası, tebeşir gibi istedikleri araçları kullanmaktadırlar. "Sokak Sanatı, 1980'lerin başında grafitinin popülerite kazandığı dönemde ve hemen sonrasında adını duyurmaya başlamıştır" (Başyurt, 2019, s.85).

3.Muhallif Bir Olgu Olarak Grafiti

Grafiti yapan kişiye 'writer' denilmektedir. Bunun yanında her grafiti yazarı takma bir isim kullanmaktadır, bu takma isimlere 'tag' adı verilir ve grafitinin temelini oluşturmaktadır. Grafiti yazarları yanlarında sprej boya olmasa bile sürekli kalın uçlu marker taşırlar ve gittikleri her yere tag'lerini atarak 'ben buradayım ve varım' mesajı verirler (Bağış, 2019, s.1288). Temelinde ünlü olma isteği yatan grafiti yazarları için trenlere ve metrolara grafiti yapmak vazgeçilmez bir olaydır. Çünkü tren ve metrolar birçok yeri dolaşarak daha fazla insana ulaşmaktadır (Üzüm Tan, 2010, s.1). Bunun yanında tren ve metrolara grafiti yapmak duvara grafiti yapmaktan daha zor ve daha fazla risklidir. Grafitinin illegal bir oluşum olarak ortaya çıkması ile grafiti yazarları adrenalin duygusunu tatmak istemektedir. Daha zor yere grafiti yapan grafiti yazarı, grafiti ortamında daha ünlü olmaktadır (Üzüm Tan, 2010). Grafiti, kanunlara göre mala zarar verme olarak görülmektedir. Bazı ülkelerde grafiti suçlarıyla ilgilenen özel polisler bulunmaktadır. Bunun yanında grafiti yapan kişi yakalanırsa grafiti yaptığı yere göre para cezası, belediye için zorunlu hizmet cezası ya da hapis cezası gibi farklı cezalar almaktadır (Çakır, 2015, s.5). "Özellikle Türkiye' de grafitinin tam olarak tanınmadığı yıllarda grafiti yaparken yakalananlar direkt olarak 'Terörle Mücadele' kanunu ile muhatap oluyordu" (İnal, 2011, s.24). Grafiti illegal bir eylem olarak ortaya çıkmıştır ve bundan kaynaklı olarak vandalizm olarak görülmektedir. Vandalizm; sahibinin izni olmaksızın bir yeri yakıp yıkma gibi eylemleri kapsamaktadır. (TDK). "Farklı açılardan ele alınırsa özellikle sprej boya kullanılarak yapılan sokak sanatı ürünlerinin kontrol edilemezliği bunun bir vandalizm olduğuna işaret etmektedir. Grafiti ve sokak sanatının vandalizm boyutuna geçmesini önlemek için İngiltere ve Yeni Zelanda'da 18 yaşın altındakilere sprej boya satışı yasaklanmıştır" (Erdem, 2018, s.7). Kültürel olarak bir başkaldırı olarak görülen grafiti ve sokak sanatı, kamusal alana zarar verme ve vandalizm olarak görülüp ehlileştirilmeye çalışılarak toplum tarafından 'legal' çalışmalara yönlendirilmeye çalışılmıştır (Işıktan ve Yiğiter, 2019, s.1017). Illegal çalışmalar yapan grafiti yazarları ve sokak sanatçıları aslında vandal olarak görülmeyi kabullenmiş ve bu durumdan memnundurlar. Kendini vandal olarak tanımlayan ünlü sokak sanatçısı 'Banksy' buna örnek olarak gösterilebilir (Özen ve Eken, 2017, s.502). Kendisi hakkında İngiliz olması dışında neredeyse hiçbir şey bilinmeyen 'Banksy', kendisini yasaların ve sistemin mecburiyetlerinden korumak için kimliğini gizli tutması gerektiğini söylemektedir (Özen ve Eken, 2017, s.501).

Resim 4. Banksy, Tatil Enstantaneleri, Filistin, 2005.

Çalışmalarında genellikle çarpıcı mesajlar veren 'Banksy' İsrail-Filistin çatışmasını protesto etmek için Ortadoğu'ya gitmiş ve İsrail'in Filistin'le arasına ördüğü güvenlik duvarına Tatil Enstantaneleri adıyla dokuz adet şablon resim yapmıştır. Sanatçı Filistinlilerin yoksun kaldığı güzel bir hayata kuvvetli göndermeler yapmıştır (Selvi ve Koca, 2016, s.286).

Sanatçı, düzeni eleştiren sokak sanatını kendine özgür tarzı ile yansıtmaktadır.

Kendini vandal olarak tanımlayan grafiti grupları da bulunmaktadır. Grafiti gruplarına 'crew' denilmektedir (Bal, 2014, s.9). Türkiye'de vandal grafiti grubuna 'TFB Crew' en eski gruplardan biri olarak örnek gösterilebilmektedir (Sezer, 2016). Grafiti grupları özellikle illegal grafiti için büyük önem taşımaktadır. Grup halinde grafiti yapmaya çıkan grafiticiler yakalanma riskine karşı birbirlerini kollarlar. Grafiti yapan kişi bir gruba dahil olduğunda artık sadece kendi ismini değil grubun ismini de duyurmaya çalışmaktadır (Erdem, 2018). Grafiti yazarları kendi grubundan olan kişilerin daha da gelişmelerini isterler ve birlikte grafiti çizimleri yaparak hatalarını düzeltirler.

Resim 5. TFB Crew, İstanbul, Türkiye, 2013.

Graffiti yapan kişiler ne kadar vandal bir eylem yapsalar da diğer graffiti yazarlarına daima saygı göstermektedirler. Diğer graffiti yazarlarının çalışmalarına dokunmazlar, eğer başka bir graffiti yazarının çalışmasını karalayıp ya da üzerine başka bir graffiti yaparak kapatırlarsa bir graffiti savaşı başlatmaktadır. "Ayrıca graffiti yazarları genel olarak kutsal alan ve tarihi yapılara zarar vermekten kaçınılmaktadırlar" (Aral, 2018). Bu bağlamda graffiti yazarları ne kadar vandal görünseler de kendilerine özgü kuralları vardır ve graffiti çalışmalarını belli bir saygı çerçevesi içinde yapmaktadırlar.

4. Graffiti Sanatında Popülerleşme ve Müzeleşme Olgusu

Günümüzde artık birçok yerde graffiti ile karşılaşılmaktadır. Graffiti temelinde illegal olması nedeniyle sistem tarafından ehlileştirilmeye çalışılmıştır. Bundan kaynaklı olarak aslında grafitinin temelinde aykırı olan legal graffiti ortaya çıkmıştır (Gökova, 2020, s.106). Graffiti yazarları legal graffiti yapmaya başladıktan sonra belediyelerden de destek almaya başlamışlardır. 'Mural' adı verilen büyük duvarlarda belediyelerin desteği ile graffiti sanatçıları ve sokak sanatçıları eserler yapmaya başlamışlardır. İnsanlar bunu çekici bulmuş ve gördükleri grafitilerin önünde fotoğraf çekilerek sosyal medyada paylaşmaya başlamışlardır. Sosyal medyanın grafitinin popülerleşmesinde büyük bir rol oynadığını söylemek mümkündür (Aydın, 2020). Bundan kaynaklı olarak insanlar dükkanlarına sipariş ile graffiti yaptırmaya başlamıştır. Graffiti aslında gün geçtikçe amacından sapmakta ve ticari bir olaya dönüşmektedir. "Sonuç olarak çağdaş

kentlerin sorunlarına karşı bir duruş olarak kendini gösteren grafiti de kapitalizmin dayatmış olduğu düzenin bir parçası olmaktan kurtulamamış, böylelikle karşı çıktığı görüşle tezat oluşturmuş, bir ironi yaratmıştır" (Kınay, 2015, s.33). Grafitinin doğuşu ele alındığında grafiti yazarları yasadışı bir eylem yaptığı için takma isimler kullanmakta ve yüzlerini gizlemektedirler. Grafitinin ticarileşmesi ile birlikte sanatçılar yüzlerini gizlemeyi bırakmaya başlamıştır. Günümüzde Türkiye'yi ele alacak olursak popüler olan grafiti yazarları artık yüzleri ve isimlerini sosyal medyada paylaşmakta, insanlar onları tanımaktadır. Grafitinin temeline bakıldığında grafiti yapan kişi maddi olarak bir beklentisi olmadan ve sadece kendi için grafiti yapmaktadır. Grafiti yazarı bunu bir eylem olarak gerçekleştirmekte, eserini yapmak için belirli bir sınırlama olmadan herkesin görebileceği yerleri seçmektedir. Grafiti yapan kişi sanatını maddi bir beklentisi olmadan, sadece var olduğunu göstermek ve dünyaya bir iz bırakmak için yapmaktadır. Yani grafiti bağımsız bir sanattır denilebilir. Günümüzde grafiti artık 'legal' olarak yapılmaya başlanmış ve satılabilir olmuştur, bundan kaynaklı olarak çağdaş bir sanat olarak kabul görmüştür. Bu durum grafitinin temelinden saparak ehlileşmesine sebep olmuştur. Sergi mekânlarındaki eserler kurumsallaştırılmıştır ve tamamen para odaklıdır (Şülün, 2019). Bundan kaynaklı olarak grafiti ve sokak sanatı kendisini karşı çıktığı sistemin içinde bulmuştur. Grafitinin çağdaş sanata dönüşmesi ile birlikte grafiti sanatçıları kendileri için değil, insanların beğenmesi için grafiti yapmaya başlamıştır. Grafiti maddi değil manevi bir değer olması gerekirken, çağdaş sanata dönüşmesi ile birlikte grafiti para odaklı olmaya başlamıştır (Erdem, 2018, s.28). Grafiti yazarları artık müze ve galerilere eserler yapmaktadır. "Günümüzde 'galeri' sözcüğü yerine 'mekân' sözcüğünün kullanılması da bilinçli bir tercih olarak yorumlanmaktadır. Sandy Nairne'e göre kurumsal ya da ticari bir ortamı çağrıştırmaması, böylece izleyiciyi önceden koşullandırmaması, bu sözcüğün yaygın olarak kullanımının başlıca nedenidir" (O'Doherty, 2021, s.21). Peki, bu durum sonucu değiştirmekte midir? Ya da grafitinin ve sokak sanatının, galeri ve müzelerde görülerek ticarileşerek ehlileştirilmesini hafifletmekte midir? Bu dönüşüm grafiti yazarlarının artık gerçekten grafiti mi yaptığı yoksa tuvallere yapılan sanattan farksız mı olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Müze ve galerilere giren eserler aslında zararsız ve sevimli gösterilmeye çalışılmıştır (Artun, 2019, s.79). Bu durumda yıllarca illegal ve vandallık olarak görülen grafiti ve sokak sanatı sevimli hale getirilmeye çalışılmıştır denilebilir. Yıllarca 'Grafiti Suç mu Sanat mı?' sorusuna bir cevap olarak grafiti günümüzde sanat olarak algılanmaya başlanmıştır. Günümüz grafiti yazarlarının çoğunun sanat okullarına gitmesi aslında grafitinin değişim geçirmesinde etkilidir (Işıktan ve Yiğiter, 2019, s.1017). İlegal grafiti yakalanma riski olduğu için hızlı yapılması gereken bir grafiti demekken, günümüz grafiti yazarlarının çoğu sanat okullarında okuduğu için grafiti çalışmalarında daha fazla estetik kaygı gözetmektedir. Bundan kaynaklı olarak legal grafitiye yönelmeleri grafiti yazarlarının daha fazla vakit harcayarak daha özenli ve estetik açıdan daha titiz çalışmalar yapmalarına sebep olmuştur. Artık grafiti

yazarlarını; illegal graffiti yazarı, legal graffiti yazarı, illegal ve legal graffiti yazarı olarak üçe ayırmak mümkündür. Günümüzde sadece illegal graffiti yazarı olan kişi sayısı az olmakla birlikte, bu kişiler grafitinin temelinden kopmak istememiş ve asıl grafitinin sadece illegal olduğunu savunmuştur (Gökova, 2020). Sadece legal graffiti yazarı olan kişiler ise illegal graffiti yaparak risk almak istememiş ve sadece estetiğe önem vermiştir. İlegal ve legal graffiti yapan kişiler ise legal graffiti yaparak çalışmalarında gelişmeler sağlamak istemiş ama aynı zamanda grafitinin kökeninden de kopmak istemeyerek illegal graffiti yapmaya da devam etmiştir.

Grafitinin yasalara uygun olarak yapılması ile sanat olarak görülmeye başlanması, graffiti yazarlarını müze ve galerilere yönlendirmiştir. Gökova (2020) şöyle der:

Londra Tate Modern-2008 'Sokak Sanatı', Fondation Cartier Galerie, Paris-2009 'Sokakta Doğan- Graffiti', MOCA, Los Angeles-2011 'Sanat Sokakta', Prag Kent Kütüphanesi- 2012 'Kentte Takılıp Kalmış' ve İstanbul Pera Müzesi-2014 'Duvarların Dili: Graffiti/Sokak Sanatı', gibi son on yılda açılan sergiler bu harekete gösterilen ilgiyi ortaya koymaktadır (Gökova, 2020, s.105).

Müze ve galerilerin graffiti ve sokak sanatına ilgi duymasında, sokak sanatçısı Banksy'nin etkisi olduğu söylenebilir. Banksy, sokak sanatının bir savunucusu olarak aslında müze ve galerilere karşı bir duruş sergilemiştir. Fakat müze ve galerilerin bunu kendi lehine döndürdüklerini söylemek mümkündür. Sokaklarda yaptığı eserlerle düzeni eleştiren Banksy, aynı şekilde müze ve galeri de eleştirmiştir. Banksy sanat eserlerinin kapalı salonlarda yüceltilmesine eleştiri olarak, müzelere yasadışı olarak çalışmalarını koyarak bir tepki göstermiştir. Banksy'nin izinsiz ve gizli olarak koyduğu eserleri çok fazla ses getirmiş, hatta müzeler tarafında bu eserler kabul edilip satılmıştır (Meriç, 2017). Banksy tarzından ödün vermemiş ve sokakta yaptığı eleştirel eserleri müze gibi kapalı mekânlarda da kullanmak istemiş, fakat müze ve galeriler ünlü Banksy'nin eserlerini kabullenmişlerdir.

Aslında mekânsal anlamda bir sokak sanatçısı eserlerini sokağa bırakır ve o eser artık sokağa aittir, Banksy'nin illegal yollarla müzelerin duvarına bıraktığı işler de bu çelişkiyi yansıtır çünkü o müzelerin hiçbirisinde bir sokak sanatçısının işi yoktur, müzeler bu sanatçıları kapılarından içeri almazlar, hatta sanat olarak bile kabul etmezler (Özen ve Eken, 2017, s.511).

Özen ve Eken'in söyledikleri göz önüne alınırsa, Banksy'nin illegal yollarla müzelere bıraktığı eserler bir sokak sanatı olsa da, müze eseri kabul ettiğinde eserin artık sokak sanatı olmadığını söylemek mümkündür.

Graffiti ve sokak sanatının popüler olması ile birlikte müzelerinde bu duruma ilgisi artmış ve dikkat çeken graffiti ve sokak sanatı eserlerinin bulunduğu duvarları yerlerinden sökerek

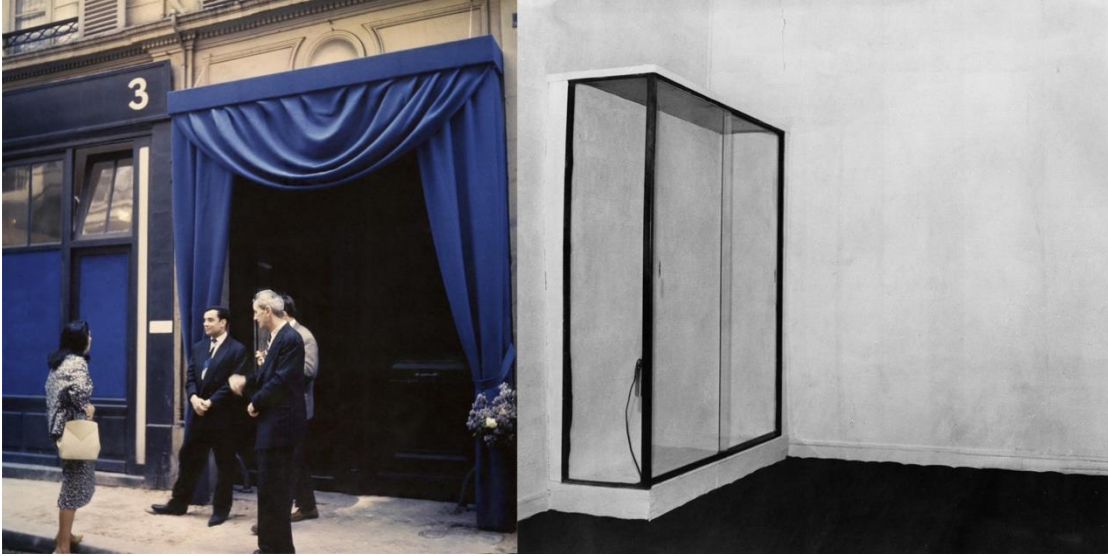
müzelerde sergilemeye koymuşlardır. Buna örnek olarak "1989' da yıkılan ve grafiti çalışmalarıyla dolu olan Berlin Duvarı'nın kalıntılarının bir kısmı birçok galeri ve müzelere dağılmıştır" (İnal, 2011, s.8).

Günümüzde grafiti ve sokak sanatçılarında ünlü olma isteği artmıştır. Grafiti ve sokak sanatı temelinde adrenalin ve tepki için yapılırken, artık sosyal medyada daha fazla takipçiye sahip olmak için yapıldığını söylemek mümkündür. "Müze ve galeriler toplumsal eşitsizliğin meşrulaştırıldığı bir mimaridir" (Artun, 2021, s.188). Bu durumda grafitinin doğduğu zamanlar eşitliği savunan grafiti yazarları savundukları görüşten ayrı düşmüştür. Bazı grafiti yazarları ve sokak sanatçıları galeri ve müzelerde yer almayı olumlu karşılarken, bazıları ise bunun grafiti ve sokak sanatına aykırı bir durum olduğunu savunmaktadır. Örneğin Bağış'ın röportaj yaptığı grafiti yazarı 'Ahes' şöyle demiştir; "Galerilerde grafitilerin sergilenmesi çok çok iyi bir gelişme. İnsanlar zamanında grafitiyi sanat olarak algılamıyorlardı ama şimdi sanatmış diyorlar" (Bağış, 2019, s.1299). Bağış'ın röportaj yaptığı bir diğer grafiti yazarlarından Lestrage ise; "Ben bunu biraz tasdiklemiyorum. Hani bence grafiti sokaklarda kalmalı, grafiti sokaklarıdır. Grafiti duvarda güzel. Ne bileyim A4 kağıdına ben 'sketch'imi çizerim, taslağımı çizerim ama asıl duvara geçirdiğimde güzel olur. İşte duvarda kalmalı grafiti, sergiye falan taşınmamalı bence" demiştir (Bağış, 2019, s.1300). Aral'ın röportaj yaptığı grafiti yazarlarından 'Lune 82' ise şöyle demiştir;

Eskiden reddediyordum; gençken. Artık çok fazla böyle düşünmüyorum. Bu tür organizasyonlara katılmamaya çok direnemiyorsun. Bir şey yapılacaksa, organize bir politik eylem ile direnmek gerekir. 1990'lardan beri grafiti galerilerde aslında. Çok yeni bir şey değil. Yunanistan için yeni; yaklaşık 10-12 yıldır var. Sanattan para kazanarak yaşamak iyi hissettiriyor çoğu insana. Evet, zarar veriyor fakat nerede duracağını ve nereye gideceğini biliyorsan çok kötü bir durum değil. Eğer paran yoksa nasıl yapacaksın? İyi bir stilde iş yapacaksan, para lazım (Aral, 2018, s.132).

'Lune 82' adlı grafiti yazarının bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi grafiti yazarları sisteme direnememiş ve maddi açıdan da zorluk çektikleri için grafitinin ehlileştirilmesini mecburen kabul etmişlerdir. O'Doherty'nin düşüncelerinden yola çıkılırsa grafiti yazarları ve sokak sanatçıları gibi, arazi sanatçısı Robert Smithson da galerilerden kaçamamıştır. O'Doherty; "Öyle görünüyor ki, beyaz küpten ve temsil ettiği sistemden kaçış yoktur!" demiştir (O'Doherty, 2021, s.19). Arazi sanatı da grafiti ve sokak sanatı gibi 'açık alan' sanatıdır. Bu sözlerden yola çıkılarak her sanatın belli bir noktadan sonra sisteme diremediği söylenebilir. Aral'ın röportaj yaptığı grafiti yazarlarından 'Olga Mavrommati' ise şöyle demiştir: "Galeri ve müzelerin neden bunu 'sokak sanatı' olarak adlandırdığını anlamıyorum. Sokakta yapılan bir iş değil, sokak sanatı halka açık

olandır. Ve sokak sanatı satmak için değil paylaşmak içindir. Bu sokak sanatı değil, başka bir şey" (Aral, 2018, s.133). 'Olga Mavrommati'nin sözlerinden yola çıkılırsa sokak sanatı ve grafiti aslında halk içindir, herkese ücretsiz ulaşan bir sanattır. Grafiti özgürdür ve grafiti yazarları sokakta hiçbir şeye aldırmandan sadece grafiti yapmaya odaklanmaktadır. Galeri ve müzelerde farklı kurallar mevcuttur. Galeri ve müzelerde "Dış dünya ile her türlü temas engellenmelidir, dolayısıyla pencereler genellikle yok edilir. Duvarlar beyazdır. Ana ışık kaynağı tavandır. Ahşap parkeler kendi ayak seslerinizi duyabileceğiniz kadar cilalıdır ya da sessizce adım atabileceğiniz şekilde halı kaplıdır" (O'Doherty, 2021, s.31). Özellikle müzelerde sanat eseri kadar mimari yapı da önemlidir. Bu durum mekâna giren her şeyin sanat eseri olarak kabul görmesinde etkilidir. "İzleyici korunaklı eserleri gezerken mimarının yönlendirdiği bir zaman içinde de ilerler" (Artun, 2021, s.147). Bu bakımdan grafiti ve sokak sanatının sergilenme biçiminin tam tersidir denilebilir. Grafiti ve sokak sanatı dış dünya ile birliktedir; ulaşılmaz olmak istemez, aksine izleyicinin tam içinde olmak ister. Galeri ve müze mekânları aslında eser ile izleyici arasına bir mesafe koymaktadır. "Galeri ve müzelerde eserler steril olarak insanların dokunmayacağı şekilde sergilenmektedir. Ayrıca galeri ve müzelerdeki sıradan bir şey bile sanat eseri olarak konumlandırılabilir ve bu mekânlara sadece belirli insanlar gelip sanat eserlerini görmektedirler" (Şakar, 2021, s.22). Grafiti ve sokak sanatında ise eser de sanatçı da bağımsızdır. Grafiti yazarlarının ve sokak sanatçıların eserleri dokunulmaz değildir, aksine eserini halkın tam içine sokmak isterler; her kesimden insana ulaşmayı hedeflerler. "Müze ve galerilerde ise eserler sadece kültürel yönden onu görmeye donanımlı olanlara görünür kılınmıştır" (Artun, 2021, s.189). Bundan dolayı grafiti ve sokak sanatının amacına ters bir durum söz konusudur. Ayrıca grafiti ve sokak sanatı alınıp satılamaz. Grafiti ve sokak sanatı gelip geçicidir. Grafiti yazarı ya da sokak sanatçısı eserini yaparken onun belli bir süre sonra silinip yok olacağını bilmektedir; önemli olan silinene kadar ulaştığı kişi sayısıdır. Müzelerde ise durum farklıdır, eserler kalıcıdır. Grafiti ya da sokak sanatı bir kişiye ait olabilecek bir eser değildir. Grafiti ve sokak sanatı eser sahibi ile birlikte herkese aittir. Bunun yanında sokakta gördüğümüz bir grafiti yazarının tag'i bize sıradan bir imza ya da karalama gibi gelebilir fakat bu 'tag' galeri ya da müzede olduğunda bir sanat eseri olarak algılanmaktadır. Sokakta grafiti olmayan bir duvar sadece sokaktaki bir duvardır ama galeri ve müzelerin içi boş olsa bile sanattır. Bu bağlamda Yves Klein'ın 1958'de boş bir galeriyi sergilemesi örnek gösterilebilir. Klein galerinin iç duvarlarını beyaza boyayarak mekânın içini tamamen boşaltmış ve galerinin dış duvarlarını maviye boyamıştır.

Resim 6. Yves Klein, Boşluk, Fransa, Galeri Iris Clert, 1958.

O'Doherty şöyle demiştir; "Bugün geldiğimiz noktada, önce sanatı değil, mekânı gördüğümüz açıktır" (O'Doherty, 2021, s.30). Bunlardan yola çıkılırsa sokakta olan grafiti eskiden sanat olarak kabul edilmiyorken galerilerde yer almaya başladıkdan sonra sanat olarak kabul görmeye başlamıştır denilebilir. Bu bağlamda grafiti ve sokak sanatının doğasına aykırı bir durum olarak galeri ve müzelere taşınması metalaşmasına ve kendi benliğinden kopmasına sebep olmaktadır. "Grafiti ve sokak sanatının bir kuruma dahil olmaları, sokakla aralarından bağı koparacağından varlıklarını engelleyecektir" (İnal, 2011, s.34).

2014 yılında Türkiye'de ilk kez gerçekleşen grafiti ve sokak sanatçıları sergisi, İstanbul Pera Müzesi'nde 'Duvarların Dili: Grafiti/Sokak Sanatı' adıyla birçok grafiti ve sokak sanatçısını misafir etmiştir (Kolektif, 2014). Bu sergideki eserler incelendiğinde daha estetik bir kaygıyla yapıldığı çok bellidir. Özellikle grafiti çalışmaları, grafitinin ilk örnekleri ya da illegal grafiti ile karşılaştırıldığında bariz farklar bulunmaktadır. Sergideki eserlerde renkler özenle seçilmiştir ve estetik kaygı çok ön plandadır. Grafitinin temelini ya da illegal grafitiye bakıldığında ise estetik kaygının yerini adrenalin almaktadır. Grafitinin temelini tipografi oluşturur, grafiti yazarları daha dikkat çekici ve değişik harfler yapmaya odaklanmaktadır. Sergide ise grafiti harfleri geri plana düşmektedir. Sanatçılar galeride rahat ve risksiz bir şekilde çalışmalarını sergileyebilmektedir. Bundan dolayı saatler hatta günler süren çalışmaları izleyiciyle buluşturmaktadırlar. Ayrıca kimliklerini gizleme gibi bir dertleri de bulunmamaktadır.

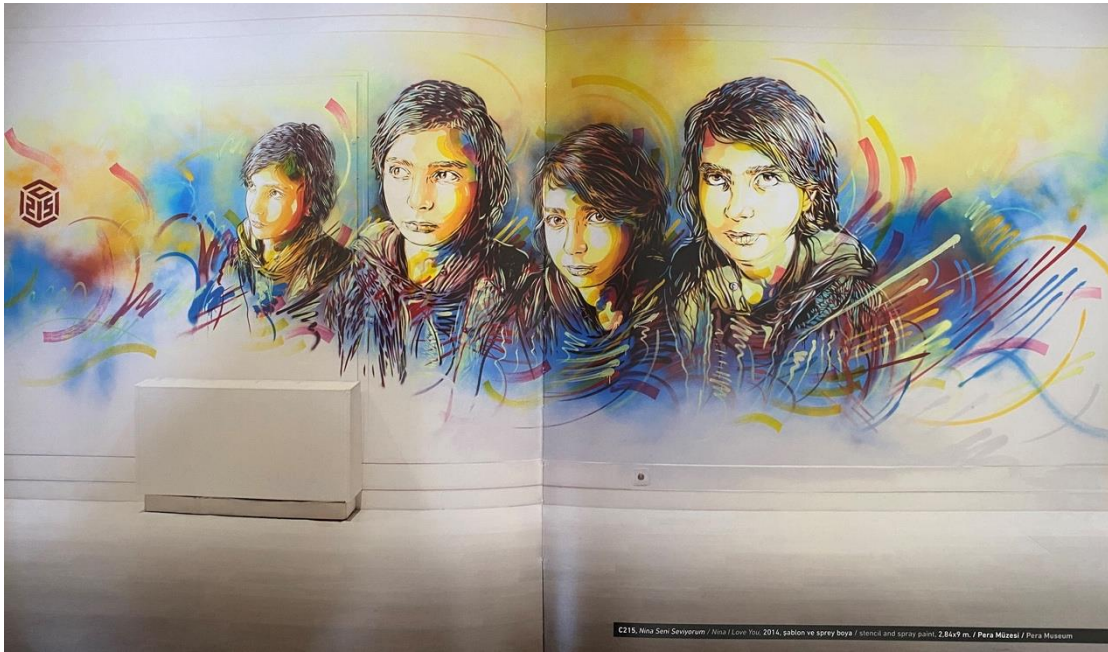
Resim 7. KR, İsimsiz & Cope 2, Made in America, Pera Müzesi, 2014.

Lemoine (2014), grafiti ve sokak sanatçılarının galerilerde görülmesi hakkında şöyle demiştir;

Kent sanatına gitgide büyüyen bu ilgi, geçimlerini çalışmalarından sağlamayı seçen sanatçıları savunulması güç bir duruma sokar: Daha önce durmadan köktenciliklerini ve sistemi reddettiklerini ileri sürerlerken, şimdi ödün verip sistemle uzlaştıkları sırada suçüstü yakalanmışlardır. 'Vandal' olduklarını söylerlerken 'satılmış' oldukları açığa çıkmıştır. Başka bir deyişle: Yeniyetmeliği geride bırakınca, gençliklerindeki başkaldırı, işleri profesyonelleştirmeye yönelik meşru bir arzuya toslamıştır (Lemoine, 2014, s.22).

Bu sözlerden yola çıkılarak grafiti ve sokak sanatçıları kendilerini daha fazla geliştirme arzusu karşısında savundukları şeyden ödün vermişlerdir. Günümüzde eskiye göre özellikle Türkiye'de grafiti yapmak maddi olarak grafiti yazarlarını sıkıntıya sokmaktadır. Grafiti ve sokak sanatında kullanılan malzemeler oldukça maliyetlidir. Grafitide kullanılan boyalar, grafiti için özel olarak üretilmektedir. Nalburda satılan boyaların aksine basınçları sanatçıların seçimlerine

göre düzenlenmiş ve pigment olarak kapaticılığı daha fazla olan boyalardır. Grafiti boyaları Türkiye'ye yurtdışından gelmektedir (Bağış, 2019). Grafiti yazarları bundan kaynaklı olarak aslında grafiti yaparak para kazanmaya kısmen zorlanmış demek mümkündür. Geçimlerini farklı mesleklerden sağlayan grafiti yazarları, ayrıca grafitiden de para kazandığında boya almak için kendilerine imkan sağlamaktadırlar. Bundan kaynaklı olarak ünlü olma isteğinin yanına para kazanma isteği de eklenmekte, bu durum grafiti yazarlarını müze ve sergi salonlarına itmektir. "Müze ve galeriler sergilediği şeyleri ayrıcalıklı kılarak onlara ticari bir değer kazandırır. Eseri genel vasatın içinden çekip çıkararak ona toplumsal itibar kazandırır" (Artun, 2019, s.150). Bu sözlerden yola çıkılarak değersiz, vasat görülen grafiti ve sokak sanatı, müze ve galerilere girerek insanların gözünde değerli konuma gelmiştir denilebilir. Sokak sanatçısı 'C215' şöyle demiştir; "Sokak sanatı sokakta var olabilecek bir şeydir, grafiti de ticari bir ürün değildir. Sokak sanatı ve grafitiye galeri ve müzelerde rastlanması Vandalizm'in bastırılmasıdır" (C215, 2014) Buna karşın sanatçı 'C215'in Pera Müzesi'ndeki 'Duvarların Dili: Grafiti/Sokak Sanatı' sergisinde eserine rastlanmaktadır.

Resim 8. C215, Nina Seni Seviyorum, 2014, Şablon ve sprey boya, 2,84x9 m, Pera Müzesi, İstanbul, Türkiye.

Bu bağlamda sanatçı savunduğu şeyle çelişiyor gibi görölse de, galeri ve müzelerde yaptığı çalışmaları sokak sanatı olarak adlandırmadığı söylenebilmektedir. Bir sokak sanatçısı ya da grafiti yazarı galeri ve müzelerde eserlerini sergileyebilir, fakat bu çalışmalara sokak sanatı ve grafiti demek işin doğasına aykırıdır.

5.Sonuç

Grafiti sanatı ilk olarak alt gelir grubuna ait kişilerin sisteme karşı çıkma dürtüsüyle başlamıştır. Grafiti yapan kişiler bir isyan biçimi olarak grafitiyi kullanmış ve istedikleri her yere yazılar yazmışlardır. Bundan dolayı temelinde illegal bir eylemdir. Daha sonra grafitinin amacı değişmiş ve grafiti yazarları her yere takma isimlerini yazarak varlıklarını kanıtlamaya ve grafiti dünyasında ünlü olmaya çalışmışlardır. Grafiti çalışmalarında direk olarak bir konu ve mesaj olmaması ile birlikte değişim göstererek sokak sanatının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Grafitiden farklı olarak sokak sanatı, bir mesaj verme kaygısı taşımaktadır ve sokak sanatında malzeme kısıtlaması yoktur, sanatçı istediği tekniği kullanmakta özgürdür. Gelişen dünyada sosyal medyanın çok fazla kullanılması, grafiti ve sokak sanatının popülerleşmesine neden olmuştur. Bunun yanında günümüzde grafiti ve sokak sanatı ile ilgilenen insanların sanat okullarına gitmesi de popülerleşmesinde rol oynamıştır. Yasa dışı olan grafiti, popülerleşmesi ile birlikte toplum tarafından kabul görmüş ve ehilleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun sonunda ticari bir oluşuma dönüşen grafiti amacından sapmış, kabul etmediği düzene ayak uydurmaya başlamıştır. Grafiti yazarları bunun sonunda üçe bölünmüştür. Bazı grafiti yazarları hala temelden kopmayarak illegal grafiti yapmaya devam etse de çoğunluk olarak legal grafitiye yönelim vardır. Bunun yanında hem illegal olarak hem de legal olarak grafiti yapan kişilerde mevcuttur. Grafiti 'legal' olarak yapılmaya başlanması ile müze ve galerilerin ilgisini çekmiştir. Günümüzde artık çağdaş bir sanat olarak görülen grafiti, grafiti yazarlarını aslında 'legal' olarak çalışmaya zorlamıştır. Özellikle Türkiye'de çok pahalı olan grafiti boya, grafiti yazarlarının çalışmalar üretmesinde önüne bir engel olarak çıkmaktadır. Bunun sonucunda da grafiti yazarları ek gelir olarak grafitiden para kazanmaya yönelmiş, böylelikle kendilerine bir boya geliri sağlamışlardır. Grafitinin popülerleşmesi ile grafiti yazarlarında ünlü olma isteği artmış ve buna maddi gelir de eklenince müze ve galerilere yönelmelerine sebep olmuştur. Bazı grafiti yazarları ve sokak sanatçıları galeri ve müzelerde olmayı olumlu bulurken bazıları ise bunun grafiti ve sokak sanatının ruhuna aykırı olduğunu savunmuştur. Grafiti yazarlarının ve sokak sanatçılarının görüşleri ile birlikte, grafitinin temeli de ele alındığında grafitinin sadece sokakta var olabileceği; müze, galeri gibi sergi mekânlarında görülen çalışmaların grafiti olmadığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte bir grafiti yazarı ya da sokak sanatçısı galeri ya da müzelerde eserlerini sergileyebilirler, fakat bu çalışmalara grafiti ya da sokak sanatı denilmesi doğru değildir. Tarz olarak birbirine yakın eserler ortaya çıkmış olsa da ikisini yapıma amacından

dolayı farklı kategorilere koymak mümkündür. Grafiti ve sokak sanatı yalnızca sokakta var olabilir. Grafiti ve sokak sanatı izleyici ile arasına mesafe koymak istemez, aksine hedefi hep daha fazla izleyiciye ulaşmaktır. Müze ve galeriler ise izleyici ile eser arasında hep bir mesafe barındırır. Grafiti ve sokak sanatı, steril değildir; mekânın temiz ya da pis olmasına, aydınlık ya da karanlık olmasına, sesli ya da sessiz olmasına bakmaz. Müze ve galerilerde ise steril, temiz, sessiz, aydınlık bir ortam vardır. Müze ve galerilerin kendisi içeride eser olmadan bile sanat eseridir aslında. Bunda mimarının çok büyük etkisi vardır. Grafiti ve sokak sanatında ise duvarlar boş ise bunun bir önemi yoktur önemli olan yapılan grafiti ve ne kadar insana ulaştığıdır. Bütün bunlar göz önüne alındığında, galeri ve müzelerdeki eserleri grafiti yazarları ya da sokak sanatçıları yapmış olsa da bu eserlere grafiti ya da sokak sanatı demek mümkün değildir. Bu durum grafiti ve sokak sanatının ruhuna ve kurallarına aykırıdır. Grafiti ve sokak sanatçılarının galeri ve müzelerdeki eserlerine, grafiti ya da sokak sanatı gözüyle değil farklı bir sanat gözüyle bakılmalıdır. Bir sporcunun hem futbol hem boks yapması gibi bir durumdur aslında. Sporcu iki sporu da yapabilir ama aynı kategoride midir? Grafiti yazarları ve sokak sanatçılarının eserleri de bu şekildedir. İki farklı heyecan ve iki farklı sanat.

KAYNAKÇA

ARAL, H. (2018). *Bir altkültür olarak grafiti & sokak sanatının hâkim kültürle iletişimi: Atina örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ARTUN, A. (2019). *Sanatçı müzeleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2.Baskı.

ARTUN, A. (2021). *Müze ve modernlik: Tarih sahneleri, sanat müzeleri I*, İstanbul: İletişim Yayınları, 5.Baskı.

AYDIN, A.F. (2020). Şehir markalaşması ve grafiti: örnekler üzerinden bir değerlendirme, *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi* (16): 233-258.

BAĞIŞ, R.C. (2019). Bir alt kültür grubu olarak Denizli grafiti gençliği, *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 18 (4): 1287-1309.

BAL, B. (2014). *Grafiti ve sokak sanatında eser ve akımların tarihsel süreçte değerlendirilmesi ve analizi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BAŞYURT, İ. (2019). *İlişkiselikler çağında biyoiktidar, sanat ve sokak: mural İstanbul örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

C215. (2014). Graffiti, sokak sanatı, muralismo: birbirine karıştırmazsak artık şunları, *Duvarların Dili Graffiti ve Sokak Sanatı*, 31-37.

ÇAKIR, M.S. (2015). *Türkiye'de graffiti ve sokak sanatı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ERDEM, S. (2018). *Graffiti ve sokak sanatının tarihsel süreçte iletişim stratejileri açısından değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

GÖKOVA, H. (2020). Sokak sanatında üsluba dair yorumlar ve muhalif boyut, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi* (23): 97-107. doi: 10.17484/yedi.620033.

İŞIKTAN, F. ve YİĞİTER, O.M. (2018). Disiplinler arası bağlamda graffiti uygulamaları, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi* (43): 1009-1020. doi: 10.7816/ulakbilge-07-43-13.

İNAL, İ.G. (2011). *Graffiti sanatının belgesel sinemadaki yansımaları: duvarın sesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.

KINAY, Ö. (2015). Sosyal medyada grafitinin ileti aracı olarak incelenmesi, *Sosyal Medya Araştırmaları*, 411-434.

KOLEKTİF. (2014). *Duvarların dili graffiti ve sokak sanatı*, İstanbul: Suna ve Kiraç Vakfı, Pera Müzesi.

LEMOINE, S. (2014). Müzeye bir karşı kültür: kuruma meydan okuyan kent sanatı, *Duvarların Dili Graffiti ve Sokak Sanatı*, 19-23.

MERİÇ, Ö. (2017). Duvardaki şen direniş: graffiti başka bir dünya tahayyülü sunabilir mi? *Intermedia International e-Journal* 4 (6): 141-154. doi: 10.21645/intermedia.2017.29

O'DOHERTY, B. (2021). *Beyaz küpün içinde: Galeri mekanının ideolojisi*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 5. Baskı.

ÖZEN, B. ve EKEN, G. (2017). Sokak sanatının gizli sanatçısı, Banksy, *Art-Sanat Dergisi* (8): 499-519.

SELVİ, Y. ve KOCA, B. (2016). Banksy'yi anlamak, *Art-e Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi* 9 (18): 278-306.

SEZER, T. (2016). *Görsel iletişimde graffiti kullanımının toplum için sanat bağlamında incelenmesi: İstanbul örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ŞÜLÜN, E.N. (2019). *Türkiye'de çağdaş sanat koleksiyonculuğu*, İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 1.Baskı.

ŞAKAR, D. (2021). *Sokak sanatında: içerisi-dışarı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.

ÜZÜM TAN, E. (2010). *Kentli gençlik ve sokak kültürüne sosyal antropolojik bir yaklaşım: graffiti ve sokak kültürü*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

EHRlich, D ve EHRlich, G. (2006). *Graffiti in its own words*. New York Magazine. Erişim tarihi: 18.08.2021. <https://nymag.com/guides/summer/17406/>

KENNEDY, R. (2011). *The New York Times: Celebrating forefather of graffiti*. Erişim tarihi: 22.06.2021. <https://www.nytimes.com/2011/07/23/arts/design/early-graffiti-artist-taki-183-still-lives.html>

TDK (Türk Dil Kurumu). (2021). *Genel açıklamalı sözlük*. Erişim tarihi: 18.08.2021. <https://sozluk.gov.tr/>

Görsel Kaynaklar

KILROY WAS HERE. (1939, 1945). *Duvar üzerine graffiti*. Erişim tarihi: 08.11.2021. Erişim adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Kilroy_was_here

CORNBREAD. (t.y). *Graffiti*. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/in-pictures-39353541>

TAKİ 183. (t.y). *Graffiti*. Erişim tarihi: 08.11.2021, Erişim adresi: <https://www.taki183.net/gallery/vegar7b4wysxhqvcmu78v67y9bjdq>

BANKSY. (2005). *Tatil Enstantaneleri [Street Art]*. Filistin. Özen, B. ve Eken, G. Sokak Sanatının Gizli Sanatçısı, Banksy, Art-Sanat Dergisi, (s. 503).

TFB CREW. (2013). *Graffiti [Sprey boya]*. İstanbul. Sezer, T. (2016). *Görsel İletişimde Graffiti Kullanımının Toplum İçin Sanat Bağlamında İncelenmesi: İstanbul Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ulusal Tez Merkezi (s. 42).

YVES KLEIN (1958). *Boşluk, Galeri Iris Clert, Fransa*. 08.11.2021, Erişim adresi: <http://www.yvesklein.com/en/expositions/view/1158/la-specialisation-de-la-sensibilite-a-l-etat-matiere-premiere-en-sensibilite-picturale-stabilisee-le-vide-the-specialization-of-sensibility-in-the-raw-material-state-into-stabilized-pictorial-sensibility-the-void/?of=218>

Şeyma Nur Evgin, "Dört Duvar Arasında Hapsolan Grafiti", **ART/icle: Sanat ve Tasarım Dergisi**, 2 (1), Haziran 2022, ss. 1-21.

KR. (2014). *İsimsiz*, COPE 2. (2014). *Made in America*, Pera Müzesi, İstanbul. 08.11.2021, Erişim adresi: <https://www.peramuzesi.org.tr/Sergi/Duvarlarin-Dili/163>

C215. (2014). *Nina Seni Seviyorum [Şablon ve sprej boya]*. Pera Müzesi, İstanbul. Kolektif, Duvarların Dili Grafiti ve Sokak Sanatı, Suna ve Kiraç Vakfı, Pera Müzesi.